

Komoróczy Géza

Harc a hozományért Budán, 1686: egy responsum fonákja

A szöveg, amelyet az alábbi elemzés tárgyául választottam, egy Budáról származó híres XVII. századi rabbi, R. Cvi ben Jaakov / a Hákhám Cvi (1660–1718) responsum-gyűjteményében¹ maradt fenn. Első felét, a kérdést, mint már Kohn Sámuel is, Shlomo J. Spitzer és jómagam közöltük a *Héber kútforrások*-ban,² de Kohnhoz képest mi valamivel bővebben és a héber szöveggel együtt. Hogy a kérdést ki tette fel, a szövegből nem derül ki.

Előbb adom fordításban a szöveget, majd megjegyzéseim következnek.

Budun, amelyet Ovennek hívnak, a 446. esztendő, a kis időszámítás szerint.³

K é r d é s .

Reuvén feleségül vett egy nőt Budunban, ahol nem követik sem az öröklés askenázi előírását (*takkanat SUM*),⁴ sem a szefárdit (*takkanat Tolitola*),⁵ hanem egy szerződést írnak a visszaadásról,⁶ amelyet semmisségi iratnak (*setar iddur*)⁷ neveznek, és ennek a szövege ez.

“Előttünk, alulírott tanúk előtt megjelent ez és ez, és azt mondta nekünk, legyetek hiteles tanúim stb., és írjatok jogcím-levelet és felhatalmazást, mégpedig a legelőnyösebb módon, írjatok alá, és adjátok át házastársamnak, ennek és ennek az úrnőnek, hogy legyen a kezében és meghatalmazottja kezében mint jogcím, és tanúsítvány, és igazolás, hogy ez az akaratom, minden erőszak és kényszer nélkül, teljes szívvel és lélekkel, józan fejjel. Nos, a mai napon elismerem előttetek, hogy igaz, és megáll az, hogy ha – Isten ne adja – meghalnék, vagy említett házastársam meghalna, és nem marad utánunk élő utód, akkor én és meghatalmazottam kötelesek leszünk visszaadni említett házastársamnak és örököseinek mindazt, amit hozományként kapott, azaz ezt és ezt az összeget. És ha – Isten ne adja – meghalnék vagy házastársam meghalna, és marad utánunk élő utód, akkor a Szinaj-hegyi törvény⁸ szerint az asszony örököse a férj legyen stb., és mindaz, ami a jelen rendelkezésben (*aszmakta*) nincs rendezve stb., és az (itt) leírtak és kifejtettek vonatkoznak a mástól kapott szerzeményre is.”

És Budunban azt az egyszerű szokást követik, hogy még azok is, akik ilyen szerződést kötnek, nem adják vissza a feleség vagyontárgyait, hogyha az nem szerepel a szerződésben. Az említett Reuvénnek pedig tisztas ajándékot adtak azért, hogy az asszonynak ezekre a

---

¹ *SuT Hákhám Cvi* (Amsterdam, 1712), no. 61 (még a XVII. században volt két újabb kiadása is).

² Kohn Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (Budapest: Zilahi Sámuel, 1881; reprint, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), pp. 128–129, no. XXVIII; Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 777–782, no. 187.

³ 1686.

⁴ *Takkanat SUM*: a SUM városok (Speyer, Worms, Mainz) zsidó községének ősi szabályzata.

⁵ *Takkanat Tolitola*: az örökösödés rendjének szefárdi szokásait tartalmazó rendelet, amelyet a XIII. században, Toledóban hoztak, és amely szerint ha a nő életképes utód nélkül hal meg, akkor hozományának felét visszakapja a hozományt adó család. Ez a rendelet nem tartalmazott időkorlátot, szemben az askenázi szabályozással, amely a visszaadandó összeget illetően is különbözik tőle.

⁶ Ti. a hozomány esetleges visszaadásáról.

⁷ A héber *setar*, arámi *sitra*: “irat”, “okmány”. Az *iddur* szó jelentése: “nincs”, “nem létezik”.

⁸ Értsd: a Tóra és a Talmud.

vagyontárgyaira is kiterjessze az említett szerződést, és ő így is tett. Az említett Reuvén mintegy hét éve kelt egybe a feleségével, és volt egy két és fél éves leánygyermekük. Tisztázatlan eset történt velük, amikor a város ostrom alatt volt, és a szorongató egy *kumbara-t*⁹ vetett a városra, ezt Askenáz nyelvén *bomba*-nak hívják,¹⁰ és az asszonyt is, és a leányát is (eltalálta), és mindketten meghaltak, és nem tudni, hogy melyikük halt meg előbb. És Reuvén húsz vagy harminc nappal az asszony halála előtt két vagy három férfira bízta mindenét, amije volt, ezüstöt és aranyat, ingóságait, a saját ruháit és a felesége ruháit, hogy rejtsek el sziklabarlangokban. És az említett nagy öldöklés után az árva gyámjai, az elhunyt asszony bátyjai rátették a kezüket a letétre, amellyel Reuvén a semmisségi irat (*setar iddur*) alapján a hozományból nekik tartozik, mielőtt ezt Reuvéntől bíróság előtt követelték volna.

És amikor Reuvén ezt megtudta, megkérdezte őket: “Miért gátoltatok a tulajdonomban, mielőtt a bíróság elé álltam (volna)?” Az ő szavaik szerint tanúk jöttek, mivel az a szokás náluk, hogy ha a gyermek az anyja halála után nem ér meg huszonnégy órát, úgy mindent vissza kell adni. És ezt a tanúvallomást az említettek halála után vették fel, Reuvén nem volt jelen, és nem is tudott erről, annak ellenére, hogy ugyanabban a városban tartózkodott. Reuvén pedig utánajárt az említett tanúvallomásnak, és megtudta, hogy ez a tanúvallomás egy körülbelül húsz vagy harminc évvel ezelőtt, a járvány¹¹ idején elhunyt asszonnyal volt kapcsolatos. Két vagy három órával őutána meghalt a gyermeke is, és vita támadt az asszony apja és a férje között, és megegyeztek egymás között, hogy a férj száz aranyat visszaad az asszony apjának.

És most Reuvén torkaszakadtából kiáltozik a távollétében felvett tanúvallomás miatt, továbbá Reuvén követeli még azt is, hogy ha történetesen a tanúvallomás érvényes, akkor menjenek a törvény elé, hogy vajon ez a tanúvallomás elégséges-e ahhoz, hogy általa akadályozzák a sajátjában, mert lehet, hogy ilyen szokás egyáltalán nem volt soha, hanem annak idején¹² csak megszánták az asszonyt, tekintettel az apjára, aki nem volt tehetős ember, és megegyeztek, hogy a férj egy bizonyos összeget ad neki, vagy pedig azért, hogy elejét vegyék a pereskedésnek. De ez az árva igen tehetős, gazdagabb Reuvénál, és Reuvén nem akar semmiféle megegyezést. És ha ennek a szokásnak alapja volna, tudna róla a városban mindenki, és főként az idősebbek, és fel kellett volna jegyezni a község *pinkasz*-ában¹³ is, ide bejegyeznek minden megállapodást. És mint ahogyan a szerződésben feltüntetik a legfőbb feltételét a visszaadásnak, miért nem írták bele, és (miért) fejtették ki, hogy ha (az asszony) élő utódot hagy maga után, aki az anyjánál (legalább) 24 órával tovább él – de ezt itt csak általánosságban írták. Talán bizony egyvalaki miatt, aki visszaadta, már nevezhetjük ezt szokásnak, amelynek alapján meg lehet fosztani a férjet a tórai örökségétől?

Tanítónk adjon számunkra tanítást, hogy ki mellett van a törvény.

(...)

*

A cikknek adhattam volna ezt a címet is: “Menekülés Budáról”; a szövegnek, amelyről beszélek, az eseménytörténet síkján két mozzanata van: R. Cvi ben Jaakov Askenázi menekülése az ostromlott Budáról, és harca sógoraival az ostrom során meghalt felesége vagyónának – hozományának – megszerzéséért.

Mi az eset maga? Mint ismeretes, 1686-ban a *Liga Sacra* – az Oszmán birodalom ellen XI. Ince pápa által létrehozott, Ausztria, Lengyelország, Velence és Oroszországból álló szövetség – ostrom alá vette a törökök által 1541 óta tartott

⁹ Kumbara: török szó, “robbanó lövedék”, “bomba”.

¹⁰ Német *Bombe*.

¹¹ A R. Cvi által becsült dátum: 1656 / 1666.

¹² Ti. az előzőkben említett eset idején.

¹³ Pinkasz: a zsidó községek jegyzőkönyve.

Budát. Az ostrom 77 napig tartott, és szeptember 2-án ért véget. Ezen a napon erős tűzérzési előkészítés után a mai Bécsi-kapu felől a brandenburgiak csapatai behatoltak az ostromlott városba. A Zsidó utca (ma: Táncsics Mihály utca) házait a lövedékek lerombolták, a menedéket kereső zsidók közül sokan a beomló épületek alatt lelték halálukat, másokat a fegyveresek az utcákon vágtak le, a maradékot összeszedték, foglyul ejtették. Sokan a zsinagógába menekültek, és a beomló épület alatt lelték halálukat. Szintén ismeretes, hogy a véres nap tragikus eseményeit részletekbe menően leírta Schulhof Izsák a *Megillat Ofen* című emlékiratában. A magyar történeti irodalom az ostrom kerek évfordulói alkalmából, 1886-ban, 1936-ban és nemrég, 1986-ban sokoldalúan tárgyalta, Károlyi Árpád, Szakály Ferenc, Péter Katalin és mások munkáiban, a kiterjedt német és egyéb forrásanyagot, legutóbb, hála Jólesz László Schulhof-fordításának és néhány kiigazítás erejéig Haraszi Györgynek, a korábbinál behatóbban a zsidó forrásokat is. Hákhám Cvi szóban forgó responsuma, mely eseménytörténeti szempontból elsőrendű forrásnak semmiképpen nem nevezhető, az ostrom történetével összefüggésben mindeddig figyelmen kívül maradt.

Személyes történelem: de hát Schulhofé is az. Mindamellet, egy-két árnyalat élesebb megrajzolásával Hákhám Cvi is hozzájárulhat a történeti képhez. Az ő személyes történetéhez pedig ez az egyetlen forrás; s ezt a rabbi életrajz-írói sem régen, sem most nem vették vizsgálat alá.

Mi történt tehát a responsum látókörében? Reuvén – helyettesítő név – mintegy hét évvel az ostrom előtt feleségül vett egy budai nőt, egy gyermekük volt, egy két és fél éves kisleány. Reuvén a város elfoglalása előtt 20 vagy 30 nappal, tehát 30 vagy 40 nappal Buda körülvétele és az ostrom kezdete után, azaz valamikor augusztus első felében vagyonát (“mindenét, amije volt, ezüstöt és aranyat, ingóságait, a saját ruháit és felesége ruháit”) két vagy három férfira bízta, hogy rejtse el sziklabarlangokban. Az ostrom idején azon a helyen, ahol az asszony és a gyermek tartózkodtak, egy *kumbara*, robbanó lövedék / akna, askenázi nyelven *bomba* – más szövegben: *bombi* – csapódott be; mindketten meghaltak. Ezután az elhunyt asszony fivérei birtokukba vették az asszony különvagyonát (ez a zsidó jog szerint a hozomány), anélkül, hogy előzetesen bíróság előtt tisztázták volna a jogosultságot. Reuvén követelte, hogy elhunyt felesége vagyonát ő kapja meg. Ennyi az eset. A responsum érvelése, mint látni fogjuk, mellékkörülményeket is feltár.

Mikor halt meg az asszony és a gyermek? Ez nem derül ki a szövegből. A halálesetet követő eljárás, amely kiolvasható belőle, viszonylag normálisnak látszik. Szó van tanúvallomásról. A fivérek birtokba tudták venni a vagyontárgyakat. Maga Reuvén azonban törvényt, bírósági eljárást, magától értetődik: rabbinikus bíróságot, *bét din*-t követelt. A hivatkozási alap egy korábbi budai eset: egy asszony esetében, aki járvány idején halt meg, a hagyatékáról az apa és a megözvegyült férj egyezsége döntött. Reuvén utána tudott járni a 20 vagy 30 évvel korábbi esetnek; időpontját mi külső adatok alapján azonosíthatjuk: valószínűleg az 1656/57. évi járvány lehetett. Hákhám Cvi a budai szokásjog alapján érvelhetett, egybevetve ezt az askenázi és szefárdi előírásokkal. Ha Schulhof leírását az ostromról legalább a főbb részleteiben hitelesnek tekinthetjük: az ügy időpontja biztosan nem lehetett szeptember 2, és a város elesését követő napok sem. Ágyúzás, kisebb-nagyobb erővel, az ostrom alatt végig folyt. A Zsidó utca, közvetlenül a Duna felőli városfalnál, könnyű célpontnak számított, van ostromkép, amely éppen ebből az irányból mutatja a várost, látszik rajta a várfal mögött még a Mátyás korabeli, 1541-ben újjáépített és 1686-ban beomlott

zsinagóga teteje is. Azt a helyzetet, amelyben aknákat lőnek a városra, de egyébként *business* – majdnem – *as usual*, nyugodtan tehetjük 1686 augusztusára, a döntő rohamot megelőző hetekre. Maga a responsum sem említi, hogy az ostromlók már elfoglalták volna a várost.

A sziklabarlangokat, ahová Reuvén vagyonát elrejtették, nem nehéz azonosítani: bizonyára a Várhegy járószint alatti barlangjai voltak. R. Efraim ha-Kohén egyik responsuma szerint a budai zsidók ezekben a pincékben tárolták a borukat. Egy járatról – a mai lutheránus templomtól nyugatra – néhány évvel ezelőtt ásás igazolta, hogy a Zsidó utca szélső házai alól indult, és a falán talált héber betűs feliratok, bekarcolt személynevek mutatják azt is, hogy a zsidók használták.

Ki ez a Reuvén? A responsumokban – az általánosítás kedvéért – így szokták nevezni a megtárgyalt eset egyik szereplőjét. Ebben az esetben Reuvénünk története feltűnő módon egybevág R. Cvi ben Jaakov életrajzának a budai ostrom napjaira eső mozzanataival. Maga írta responsum-gyűjteménye előszavában: “Amikor a 446. esztendőben a várost, Budunt, amelyet Ovennek hívnak, felforgatták, összes könyvem és legkedvesebb szeretteim is odalettek. Ezüstöm és aranyam is elveszett vagy elvették. De (Isten) még a város elfoglalása előtt kihozott engem, és elküldött Szaraj szent község szent nyájának legeltetésére, Bosznia országának fővárosába, Turkijába...” Szaraj annyi mint Szarajevo. A két életrajzban közös az ostrom alatt elhunyt család (feleség és leány, illetve legkedvesebb szerettei) és vagyonának elvesztése, amely vagyont “elvettek”.

Elég ennyi ahhoz a következtetéshez, hogy a responsum Reuvénje maga Hákhám Cvi volt? Aki a kérdésre a választ / döntést megadta, “a budai Cvi”, nyilvánvalóan R. Cvi ben Jaakov volt.

A responsum azt írja, hogy amikor az asszony haláláról a tanúvallomást felvették, Reuvén nem volt jelen, és nem is tudott erről (ti. az eljárásról), holott “ugyanabban a városban tartózkodott”. Nos, egy ostromlott városban, ahol kétezernyi zsidó él, és ahol egy akna becsapódása után nyilván igyekeznek rendezni a helyzetet, eltakarítani a halottakat stb.: könnyen elképzelhető, hogy a történetek verbalizálásakor, az első teendők idején nincs jelen minden érdekelt.

Mikor jutott ki R. Cvi Budáról? A *SuT Hákhám Cvi* előszavából imént idézett szövegrész szerint R. Cvi ben Jaakov “még a város elfoglalása előtt” elhagyta az ostromlott Budát, és eljutott Szarajba. Egy prágai zsidó ifjú, Szender Tauszk / Alexander Taussig, akit Bécsben, az ostrom napjaiban, Samuel “Heidelberger” (Oppenheimer) bízott meg azzal, hogy segítsen a budai zsidókon, hajón ment Budára, szeptember 2-án az ostromlókkal együtt jutott be a városba, nem tudta, hol van a Zsidó utca, három zsidó gyermek vezette oda. Ellenőrizte, zsidók-e, akik segítségért fordulnak hozzá: tudják-e a *Semá Jisraél*-t. Akik tudták, azokat betuszkolta a zsinagógába. Egy idő után elérte, hogy az egyik vezér őrséget állított a zsinagóga elé, császári zászló alatt. A lotharingiai herceg ígéretet tett, hogy a foglyul ejtett zsidók életét meghagyják, Szender minden menetből, amelyben a katonák foglyaikat elvezették, a török elleni háború Raoul Wallenbergje, kiszedte a zsidókat. Levitte őket a Dunához, 274 zsidót sikerült elmenekítenie. Utóbb, pénzt gyűjtendő a *pidjon sevujjim* céljaira, egy jiddis verselményben leírta, amit látott, és amit ő maga tett. Az “Ayn shayn nay lid fun Ojven” / “Szép új dal Budáról” megemlíti, hogy Szender egy Cvi nevű rabbit is megmentett az ostromló katonák kezéből, akik fegyverrel üldözték. R. Cvi, még ha ez nem ritka név is, R. Cvi ben Jaakov lehetett.

Az ostrom német leírásaiból tudjuk, hogy eltartott néhány napig, mire a brandenburgiak elszállították a zsidó foglyokat. Talán nem feszítem túl az értelmezés lehetőségét, ha R. Cvi megmenekülését szeptember 2-ra vagy a következő néhány napra teszem.

Ki volt R. Cvi ben Jaakov vagy híressé vált nevén a Hákhám Cvi? A neves budai rabbi, a vilnai származású Efraim ha-Kohén (1616–1678) unokája, a rabbi idősebb leányának, Nehámának és R. Jaakov ben Binjámin Zeév Askenázinak (Jaakov Szak) a fia. Neháma még Vlnában ment férjhez, a kozákok elől apjával együtt menekült, férje csak utóbb, kalandos úton talált rájuk. A család a továbbiakban együtt maradt; R. Efraim különös figyelemmel segítette életükben fiait és leányait, azok vele tartottak akkor is, amikor meghívásra Budára jött (1665). Hadd említsem meg, hogy R. Efraim ha-Kohén Budáját nemrégiben Darvasi László nagyszerű regénye, a *Könnymutatványosok legendája* elevenítette meg. Neháma fia Morvaországban született. Cvi Hirs (Zwi Hirsch) ben Jaakov Askenázi (1660–1718), akit később – responsum-gyűjteménye (Amsterdam, 1712) címéről – Hákhám Cvinek (“Cvi rabbi”) neveztek, Budáról, nagyapja házából, ahol rabbinikus tudásának alapjait megvetette, fiatalon Szalonikibe ment (1675/76), hogy R. Élija Covo (?–1689) híres jesivájában tanuljon tovább. Itt elsajátította a szefárdi szokásokat. Azután Belgrádban is töltött egy évet. Askenázi létére szefárdi rabbinak (*hákhám*) is elfogadták. Fia később azt írja róla, hogy egyformán tudott héber, német, magyar, olasz, spanyol, török nyelven. Már igen fiatalon nagy tekintélyt élvezett; első responsuma az 1676-os dátumot viseli. Alig 17/18 éves volt, amikor R. Slomo Amarillo (1645–1720) szaloniki rabbi *Atteret Cvinek* (“díszes fej-ék / korona”) nevezte, és azt írta róla: “nagy tudós, a bölcsesség atyja, bár éveit tekintve zsenge, olyan, mintha az öcsém volna”. Nagyapja halála után, 1680-ban visszatért Budára. Itt megnősült, gazdag leányt vett el, méltán mondja a responsum Reuven feleségének családjáról: “igen tehetős, gazdagabb Reuvennél”. Budán nem volt nehéz gazdag zsidó feleséget találni. Már R. Efraim ha-Kohén értette a módját, hogy mindkét fiának módos feleséget szerezzen, egyiknek a város legvagyonosabb családjából való leányt, másiknak egy gazdag árvát, akinek ő maga volt a vagyonkezelője. R. Cvi felesége, a responsum alapján számolva, 1683/84-ben szülte első és egyetlen gyermekét, azt, aki anyjával együtt az ostrom alatt elpusztult.

R. Cvi ben Jaakovnak Budáról, mint már tudjuk, sikerült eljutnia Szaraj / Szarajevóba. Ott a szefárdi zsidó község megválasztotta rabbijának (*hákhám*). Csak évek múltával hallotta meg a hírt, hogy apja, R. Jaakov Askenázi és anyja életben vannak, ekkor (1689) Velencén és Prágán át Berlinbe utazott, szüleit az ottani zsidók segítségével kiváltotta a brandenburgiak fogságából. R. Jaakov Erec Jiszraélbe ment, és ott élte le további életét. R. Cvi Németországban maradt, és ismét megnősült. Második feleségének apja (Mesullam Zalman Neumark-Mirels / Mireles) Altona–Hamburg–Wandsbeck, a “három város” (178 / AHU városok) főrabbija volt, kezdeményezésére a vót meghívták Altonába a *klojz / Klaus* rabbijának, majd apósa halála után elfoglalhatta Hamburg–Wandsbeck rabbi-székét is (1707), továbbra is megtartva altonai jesiváját. 1710-ben az askenázi szent község rabbija lett Amsterdamban. Mindenütt erélyesen fellépett a sabbatiánus mozgalom kései hívei ellen. Mint askenázi származású, de a szefárdi szokásokban is otthonos rabbi éppen az utó-sabbatiánus vitákban különösen nagy tekintélyt élvezett. Helyzete azonban válságosra fordult, amikor Amsterdamba érkezett Nehemja Hijja ben Mose Hajjon / Hajjun (ca. 1655–1730), aki egész életében Sabbetaj Cvi titkos híve maradt. A

sabbatiánus messiás-hit még mindig parázslott a mozgalom kudarcainak hamuja alatt. Az amsterdami portugál-szefárdi község mások mellett R. Cvi is felkérte állásfoglalásra Nehemja Hajjon ügyében. Ez, persze, elutasító volt, mint ahogyan kiátkozta a kabbalistát Gabriél ben Júda Loew Eskeles (?–1718) morvaországi főrabbi is (1712).

Nehemja Hajjon igen súlyos vádat támasztott Hákhám Cvivel szemben: elhíresztelte (#*/b), hogy apja Budán 1666-ban halálra adott egy zsidót, mert az nem volt hajlandó áldást mondani Sabbetaj Cvire mint messiásra. Mégsem ez a híresztelés ártott R. Cvi tekintélyének, inkább az, hogy az amsterdami portugál rabbi (*hákhám*), Solomon ben Jacob Ayllon (c. 1655–1728), aki fiatal korában maga is sabbatiánus és a gázai Nátán barátja volt, presztizs-kérdéssé tette, lehet-e igaza Amsterdamban, a portugál zsidók városában, Nehemja Hajjon ellenében egy askenázi rabbinak. R. Cvi kénytelen volt megválni tisztségétől (1714), Londonba ment, onnan Emdenbe, onnan lengyelországi Opatówba, onnan végül Lembergbe (1718), új helyén azonban néhány hónap múlva elhunyt.

Ha nem ismerjük is részleteiben Hákhám Cvi responsum-gyűjteményét, mint én sem, a külső életrajz is elegendő annak belátásához, hogy a rabbi kiváló felkészültséggel bírt mind az askenázi, mind a szefárdi hagyományban. Ki írta a szóban forgó responsum kérdését? A válaszom az, hogy nyilvánvalóan ő, mégpedig nemcsak a szokványos értelemben: ti. hogy szakszerűen megfogalmazta az eléje terjesztett kérdést.

A szakszerűség egyébként szembeszökő. A responsum mindjárt a kezdő mondatokban hivatkozik arra, hogy Budán az öröklés szabályozásában nem követik sem a *takkanat SUM*, azaz askenázi, sem a *takkanat Tolitola / Toledo*, azaz szefárdi joghagyományt. Pontosan idézi a budai lemondólevél / semmisségi irat / *setar iddur* formuláit. Tud a *Mappa*-ról, Mose Iszerlesz krakkói rabbi kommentárjáról a *Sulhan arukh*-hoz, amelyet, mondja, mindenütt a *tefucot*-ban, értsd: az askenázi diaszporában, Polinban, Budán egyaránt elfogadnak. Megjegyzendő, hogy a REMA művéről úgy beszél, mint amely “most, a mi időnkben” jelent meg; nyilván nem a krakkói kiadás (1569–1571), hanem az újabb krakkói (1640) vagy berlini (1642–1643) volt a kezében.

A budai öröklési rend szerint házastársak esetén, ha egyikük meghal, az életben maradó fél öröklő a teljes vagyont, beleértve a feleség hozományát is, de csak abban az esetben, ha élő gyermekük van. Erről iratot is szokás kiállítani, ezt hívják lemondólevélnek. A responsum érvelése ezzel szemben arra épít, hogy a gyakorlatban a lemondólevél ellenére sem szokás visszaadni a hozományt. Azt állítja, hogy sógorainak igénye, utánajárt, egyetlen eseten alapszik: 20–30 évvel korábban, a járvány idején, meghalt egy asszony, két vagy három órával később meghalt a gyermeke is, és a férj, vita után, 100 aranyat visszaadott elhunyt felesége apjának. De, teszi hozzá nyomatékkal, lehet, hogy csak szánalomból, mert az apa nem volt tehetős ember, és a férj el akarta kerülni a pereskedést.

Büchler Sándor nagyszerű *Budapest*-könyve függelékében responsumokból, innen-onnan, annyi budai rendelkezést szedett össze, hogy az már valósággal *takkanot*-nak látszik, ő az idézet-fűzért Alapszabályzatnak állította is be. Nem hiszem, hogy igaza volt; lám, Hákhám Cvi is általánosságban a *takkanat SUM*-ra utal, különösen pedig egy attól eltérő rendelkezésre hivatkozik. Amit a budai szabályokról tudunk, esetjog: egy-egy tényleges eset váltotta ki a szabályozást, amely azonban érvényben maradt, még

ha sokára fordult is elő hasonló eset. A leghíresebb budai rendelkezés, a XVII. század közepén, R. Or / Uri Sraga Fejbus döntése, hogy Budán csak az lehet rabbi, akinek a községben nincs rokona, amely rendelkezéssel egy évtizeddel később R. Efraim ha-Kohén is ütközött: ez az előírás paragrafussá csak a XIX. század utolsó harmadában vált, akkor is enyhített formában.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy Budán 1686-ban érvényesnek tekintették a néhány évtizeddel korábbi esetben fogant rendelkezést. R. Cvi ben Jaakov szembement vele, minden tudását összeszedve bizonyítani próbálta, hogy nem érvényes.

Mert mi történt valójában? Egy *kumbara* megölte R. Cvi feleségét és kisleányát. Már korábban elrejtett vagyonát, vagy annak egy részét, sógorai – a lemondólevél és az érvényes rendelkezés alapján – magukhoz vették. Nincs kimondva, de feltehető, hogy R. Cvi az ostrom alatt családi egyetértéssel rejtette az értékeket, sógorai innen tudhattak a rejtékhelyről. Minthogy a halálesetkor R. Cvi nem volt a helyszínen, hogy tárgyaljanak, az ostrom körülményei között ésszerű volt, hogy ezt tegyék. R. Cvi azonban – a responsum szerint is – a városban tartózkodott. Felháborodásában követelni kezdte vagyonát, tórai örökségnek nevezte. Vitatta, jogos-e az a megszorítás, hogy a férj csak akkor örökli felesége hozományát, ha élő gyermekük van; abba köt bele, hogy “tisztázatlan eset történt”, hogy a községi *pinkasz*-ban nincs meghatározva, mit jelent a túlélés, legalább egy napot-e; arra építi érvelését, hogy nem tudni, melyikük halt meg előbb, az anya-e vagy a kisleány, mert ha az anya, jogos a követelése; azt bizonygatja, hogy az egykori budai döntés nem szabály érvényű, és a *Mappa* egyébként is felülírja a helyi szokásokat.

Végül is, mikor történhetett mindez? Bizonyosnak látszik, hogy az ostrom után néhány nappal Budán már nem volt lehetőség rabbinikus bírósági eljárásra, nem volt kitől követelni az örökséget. Az is nehezen képzelhető el, hogy R. Cvi valamikor augusztus végén – Buda eleste előtt – kijutott a városból, eljutott Szarajba, majd onnan szeptember 2 után visszatért Budára, hogy kérdőre vonja sógorait. Logikailag csak az a következtetés képzelhető el, hogy az eset még az ostrom napjaiban történt, Buda elfoglalása előtt. R. Cvi ben Jaakov, ha a Szender Tauszk által megmentett Cvi esetleg nem ő volt is, biztosan csak Buda eleste után jutott el régi-új városába.

A responsum kérdésének szerzője – a szokásos Reuven fedőnévvel – maga R. Cvi ben Jaakov. Saját ügyében tette fel a kérdést, és saját ügyében adott rabbinikus szakvéleményt, saját érdekében, hogy megszerezze elhunyt felesége hozományát, amely a budai jogrend szerint nem járt neki. Nem lehetetlen azonban, hogy a responsum-forma csupán utólagos irodalmi fikció volt: R. Cvi legalább responsum-gyűjteményének olvasói előtt (1712) igazolni akarta eljárását.

Elismerem R. Cvi ben Jaakov, a későbbi Hákhám Cvi széles körű rabbinikus tudását, kifinomult érvelését, és örömmel nyugtázom, hogy értékes adalékokkal gyarapította ismereteinket a budai jogszokásokról. De bevallhatom, hogy miután a responsumot megpróbáltam fonákjáról olvasni, személye nem nyerte el rokonszenveimet.